

AZ ÚJ ERZSÉBET-SZOBOR

Újabb szobor-émlékműveink

Ez év egyik verőfényes, koraőszi napján végre-valahára megtörtént a várva-várt esemény, harmincnégyévi gyűjtés, pályázat, zsűrizés, hírlapi polémia és sürgetés eredménye: leleplezték Erzsébet királyné szobrát. Fényes ünnepség adta meg hozzá a keretet; szoborleleplezés még ritkán látott ily előkelő közönséget, pedig e műfaj ebben el van kényeztetve. Midőn a lepel lassan szétnyílt s fehér burkából kibontakozott a nagy királyné tiszteletére emelt, ércből és kőből fogant emlékmű, hosszú és megíratlan történet érkezett el utolsó mondatához. Az egybegyűlteken olyféle érzés vált úrrá, mintha régi és kifizethetetlennek hitt nagy adósságuk váratlanul, szinte csodás módon rendeződött volna. Az örömet, mely az arcokon megjelent, a felszabadultság érzése rajzolta. Végre ez is megtörténhetett! Harmincnégy évig kellett rá várni, de megérte.

Megérte-e? A sajtó nem így gondolkozott. A lapok világnézetükre és pártállásukra való tekintet nélkül, egyaránt lesújtóan vélekedtek az új alkotásról. Mindegyik mást kifogásolt rajta, de abban megegyezett, hogy elszántan és hangosan kifogásolt. Néhány érthető és meglehetősen izolált mentőakcióféltől eltekintve, mely ráadásul maga is hibákat talált, a napilapok zöme abban állapodott meg, hogy a szobor nem sikerült. A ragyogó fényű leleplezés mögé e sötét árnyék settenkedett. A koraőszi napsütés után hamarosan beborult.

Ha elgondoljuk, hogy az emlékmű létrejöttét évtizedes szelektálás és ellenőrzés kísérte végig hosszú útján, azt kell hinnünk, hogy az arra hivatottak mindent megtettek a nívó emelése érdekében. Belga és német szobrászok vettek részt a válogatásban, oly tekintélyek — Bruno Schmitz, Van der Stappen, Hermann Hahn — kiknek keze alól a kitűnő szobrászok egész sora került ki, ami mutatja, hogy értettek mesterségükhöz. Aki e jelentésekben végiglapozza a pályaműveknek többféle osztályba sorolt és többször megismételtetett vázlatai beláthatatlan sorát, arra az elfogulatlan véleményre juthat, hogy Zala György és Hikisch Rezső megvalósult munkája egyúttal a legtöbbet érő, legkvalitásosabb munka volt pályázó társai között: relatíve a legméltóbb arra, hogy megvalósuljon. A sajtó mégis, mindezekre való tekintet nélkül, kegyetlenül végzett vele. Ugyanekkor meg kell állapítani, hogy a napilapok kritikáinak állásfoglalása mögött semmiféle politikum nem bujt meg, sőt nagy általánosságban kifejezte a közönség véleményét.

Ez a különös ellentét magyarázatra szorul, egyedül Erzsébet királyné emlékművéből meg nem érthető. Az új szobor csak alkalom volt arra, hogy kirobbanjon. Okait természetében, emlékmű-voltában

kell keresni. A nagyszabású példa azonban alkalmat nyújt arra, hogy rajta keresztül e kérdést tüzetesen megvizsgáljuk. Nem kétséges, hogy újabb ilyenmű alkotásaink között a legigényesebb és legnagyobb szabású. Műfajának iskolapéldájául szolgálhat, mert erényei és hibái a monumentális arányok miatt szinte torz módon hangosak és jellegzetesek.

Erzsébet királyné kegyeletes emlékének megörökítéséről az 1898. évi XXX. törvénycikk intézkedett. A mindössze négy paragrafusból álló törvény csak nagy általánosságban határozta el, „hogyan a megdicsőülthöz méltó emlék — az önként megindult országos adakozás útján begyűlő összegek felhasználásával — állíttassék fel az ország fővárosában s evégett a szükséges intézkedések országos bizottság közreműködése mellett haladéktalanul tétessenek meg“. A bizottság már ugyanabban az évben megalakult, pályázatot hirdetett, amely első, 1902-ben eldőlt pályázat a pályamunkák nagy száma ellenére is meddő maradt. Ettől kezdve a világháború befejeztéig egymást követték az általános és szűkebb körű pályázatok, a zsűritagok számtalanszor ültek össze s a jegyzőkönyvek mázsányira szaporodtak. Döntés csak a háború után történt, mikor is Zala György szobrász és Hikisch Rezső építész együttes pályatervét fogadták el kivitelre.

Ahogy a pályázatok váltakoztak, úgy változott a leendő emlékmű helyének kérdése is. Az első terv szerint a Szent György-térre kellett volna kerülnie, a királyi vár szomszédságába. Szerencse, hogy ez a terv nem valósult meg, mert áldozatul követelte volna a miniszterelnökségi palotát, Budapest egyik legharmonikusabb klasszicista épületét. Sok más tervelgetés után, melyekről nem érdemes megemlékezni, mert valóság nem lett belőlük, végül a Dunapart egyik váratlanul felszabadult pontján, a régi Piarista-ház lebontásával üressé vált térségen került kivitelre. Itt is áldozatul esett egy szép, sárga empire-ház — Kasselik Fidelio alkotása — az Erzsébet-emlékmű mentiségére legyen azonban mondva, a házat még néhány évvel előbb, tőle függetlenül bontották le.

Az emlékmű két részből áll, a szoborból s az azt burkoló építményből. Zala György hatalmas bronzfigurája a királynőt ülve ábrázolja. Sudár alakjáról szélesen öblösödve hullik le a drapéria. Stílusát tekintve a szobor az 1880—1900 között készült festői és naturalisztikus emléksobroknak ízlését lehelli. Konvencionális, unalmas, de tartózkodó alkotás. Egyetlen vágya a hasonlításon kívül, hogy bizonyos fejedelmi grandezza sikerüljön kifejeznie. Terhére kell írni a szobrásznak, hogy a bronzot különféle színűre patinázta, nemcsak azért, mert az arannyal futtatott figura kellemetlenül ragyog, hanem azért is, mert a többszínűség igen kellemetlen Klinger-reminiszcenciákat idéz emlékezetbe. A félig szecesszionista — félig renaissance ízlésű trónus kiváltképen nem sikerült.

A szobor a köralakú építmény belsejében, a középponttól kissé hátrább tolva áll, körülbelül félméter magas márványtalapzaton. Eltekintve a megmunkálás stílárís kérdéseitől, méltán érthetetlennek tűnt sokak előtt, hogy a márványba kívánczó gyengéd női alak miért öltött testet bronzban. Időjárásra, kifagyásra hivatkozó mentegetés

nem jöhet számításba, hiszen a szobor védett helyen, épületben áll. Ami pedig elhelyezését illeti, ha már épületbe került, miért áll talapzaton? A félméteres talapzat megfosztja a művet intimitásától, anélkül hogy monumentálissá tenné. Egyiknek túl sok, másiknak túl kevés, mindenképpen szerencsétlen kompromisszum.

A legtöbb gáncs azonban nem a szobrot érte, hanem az építményt. Hikisch Rezső centrális elrendezésű, oszlopokkal körülvett, görögös-klasszicista hangulatú alkotása kiváltképpen népszerűtlen. Pedig arányai nem ellenszenvesek s faragott dekorációja egyenesen ízlésesnek mondható. A támadások azonban nem ebből indultak ki, hanem mindenféle asszociációs képzetek irányították. A pesti humor leginkább gyógyforrás-csarnokhoz hasonlított s ebben a kegyetlen párhuzamban van is valami igazság. Nézetünk szerint az építményről szólva két szempont jöhet tekintetbe: magáé az építményé s annak rendeltetéséé. E kettős szemszögből nézve, úgy hisszük tárgyilagosak maradtunk, ha azt állítjuk, hogy Hikisch Rezső historizáló ízlésű alkotása ízléses munka, de a maga helyén tökéletesen alkalmatlan és értelmetlen.

Mindezek ellenére nem vádoljuk az építész, kinek néhány valóban kitűnő ízlésű villaépítkezése mutatja, hogy vérbeli művész; nem vádoljuk, mert az emlékművek emelését természetük szerint oly szempontok is befolyásolják, melyek a művészettel éppen homlokegyenest ellenkeznek. Itt ez az ellentétes tendencia például abban nyilvánult meg, hogy túlon túl sok pénz gyűlt össze a szoborra s ezt a pénzt, ha török-szakad, el kellett költeni. Ezért rejtőzött el a királyné oszlopok erdejébe, ezért burkolja ez az antik templomhoz hasonló csarnok, mely a maga helyén époly értelmetlen, mint ha egy szép palotát újabb palotával burkolnának körül.

„Olyan egyszerűen mégsem lehet napirendre térni az emlékműszobrászat fölött, mert nem egyes jelenségekből áll, hanem valóságos egész világ, valóságos kozmosz: saját világnézettel, törvényekkel, esztétikával és logikával,“ mondja helyesen egy műtörténész. Bármilyen abszurdok is mértékei, meg kell próbálni alkalmazásukat, ha egy emlékműről van szó. A sokszor megismételt, sokakat foglalkoztató pályázat alkalmat nyújt arra, hogy néhány összehasonlítást tegyünk. A tárgy valamennyinél ugyanaz: Erzsébet királyné emlékének megörökítése.

Még a maradi ízlésű ember is elcsodálkozik, ha véletlenül kezébe kerül a pályázat ügyében kiküldött országos bizottság képes jelentése. Hogy múlik az idő! Alig néhány évtizeddel ezelőtt oly megoldási kísérletek, oly idegen hangulatok s ismeretlenül elmúlt formák küzdöttek a babérért, minőket ma már a legjobb akarattal sem tudunk magunkévá tenni. Ha véletlenül nem díszítené néhány ebben az időben készült alkotás tereinket, melyek a szemeket hozzákényszerítették a rosszhoz, azt kellene hinnünk, hogy nem is e világból valók. A pályaművek között találni Erzsébetet töviskoszorúval, vagy magasan állva, míg lábainál füzérek tartó népgyűlés, aktok és biblikus öltözetű alakok csodálatos zagyvaléka szorong a keskeny lépcsőn. Találni hatalmas fülkéket, a Vatikán híres nicchione-jának ösztövé utánezatait, tőle jobbra-balra, messzi a távolban lovas csoportokkal. Vagy óriási márvány Akropolisokat, melyek előtt lenn a mélyben, egy gödörben búsong

a lóra ültetett királyné. Egész épületrendszerek, pergolákkal körülkéyzött klasszikus álmok kísértének a pályázat lapjain, némelyik már-már olimpiai stadionokra emlékeztet s valamennyi megegyezik abban, hogy a szoborral nem tud mit kezdeni. A királynő hol áll, hol ül, hol éppen a levegőből száll alá, de mindenképpen eltűnik a monstruózus építmények mellett.

A két végletes szemszög egyikéből, az emlékműszobrászat, nem pedig a művészet szemszögéből tekintve a megvalósult terv a sikerültebbek közé tartozik. Sokat vesztett abból a hivalkodóan bombasztikus hangulatból, mely át- meg átjárja pályaműtársait, igaz, hogy azóta sok idő múlt el s az ízlés fordulása mérsékletre intette a kivitellel megbízott két művészt. Szólani kell a teljesség kedvéért még arról is, hogy elhelyezése is szerencsétlen, még hozzá több okból. Noha a háta mögött álló hatalmas új Piarista-ház sikerültebb középületeink közé tartozik, óriási arányaival elnyomja az emlékművet, mely amúgy is az Erzsébet-híd feltöltése miatt alacsony szintű térségre került. A tőle balra álló szörnyű bérház még erőteljesebben hangsúlyozza a tér nyomott voltát.

Más oka is van annak, hogy mai helyét nem lehet megfelelőnek tartani s ez az ok látszik legnyomósabbnak. A lebontott Piarista-ház telkén, közvetlenül az emlékmű felállítása előtt a főváros régészeti ásátásokat kezdett meg, melyek váratlanul szép eredményre vezettek. Mélyen a föld alatt római falazatra bukkantak, melyről sikerült megállapítani, hogy Diocletianus császár idejéből való s Budapest legrégibb építészeti emléke. Néhány sietősen meghúzott kutatóárok ily rendkívüli lelettel gazdagította Budapest múltját, a térség rendszeres átkutatására azonban éppen az emlékmű felállítása miatt nem kerülhetett sor. A ritka kincset most beton-tető fedi, nagy küzdelmek után sikerült konzerválását biztosítani, ez a siker azonban nem kárpótolhat azért, hogy a java terület átvizsgálásától a régészet beláthatatlan időkre elesett. Tudományos körök, élen a Nemzeti Múzeum főigazgatójával, többiben tiltakoztak az emlékmű odahelyezése, később a felállítás sürgőssége ellen, — nem is lehet megérteni, hogy harmincnégyévi halogatás után miért volt oly sürgős a leleplezés, mikor egy hónapnyi munkát igényeltek volna még az ásátások — a tiltakozás azonban nem vezetett eredményre.

A SZOBOR TÖRTÉNETE lezárult felállítással. Lassan por futja be az említett adatokat és fájdalmakat. Semmit sem fogunk tudni róla, csak azt, hogy Erzsébet királyné tiszteletére emelték. Bele fog olvadni a többi emlékmű közé, melyek utcáinkon és tereinken álldogálnak. Az utókor tisztelni fogja azt a kegyeletet, mely életre hívta, de bizonyára csodálkozni fog azon, hogy e kegyelet az emlékműszobrászat szomorú műfaját választotta a kifejeződésre.

Szobrászat és emlékműszobrászat két külön világ, melynek sokkal kevesebb köze van egymáshoz, mint az első pillanatban látszik. Az előbbi azóta van, mióta a primitív ember első totemjét kifaragta, az utóbbi a XIX. század leleménye. Az előbbinek alkotója szobrász, az utóbbinak állami zsoldba kényszerült emlékműkészítő, az előbbi

művész teremtménye, az utóbbit laikus emberek zsűrinek nevezett gyűlekezetének végrehajtó-szerve készíti. Az előbbinél jó szobor a cél, az utóbbinál egy nagyság emlékének megörökítése. Lehet-e ezek után csodálkozni azon, hogy az utóbbi műfaj, mely méretre nagyszabású alkotások egész légióját termette, úgyszólván még soha bele nem játszott a szobrászat történetébe? Néha a határok összemósódtak, — rendkívül ritka kivételek voltak ezek — de ilyenkor minden esetben az történt, hogy egy szobrász kalandozott át e szomorú területre s nem a fordítottja. Arra még példa nem volt, hogy emlékmű elhatározóan befolyásolta volna a szobrászat fejlődését.

Ellenvetésül a bambergi lovasra, a katedrálisok donátorszobraira, Colleoni vagy Gattamelata remek monumentumaira lehetne hivatkozni, melyek századokkal előbb készültek s tárgyuk szerint emlékmű-jellegek. Nagy tévedés azonban azt hinni, hogy ezeknek az alkotásoknak legcsekélyebb közük lenne a mai emlékszobrokhoz. Ezek a művek első-sorban kvalitásos szobrok s csak másodsorban emlékművek. A történeti személy bennük műalkotássá lényegült át, értékükből semmit sem vesztenének el, ha aktuális vonatkozásuk feledésbe merülne, míg az emlékműszobrászatnak csak a kegyelet ad létjogosultságot s e jogosultság nem mérőeszköz az esztétikai értékek világában.

Kérdés, lehet-e a szomorú állapotokon segíteni. Úgy vagyunk vele, mint a gazdasági válsággal: egyetlen mentsége, hogy nemcsak Magyarországot sújtja. Ha valaki figyelemmel kíséri a külföld ilyenmű alkotásait, arra a megállapodásra kell jutnia, hogy nálunk e téren szinte nemes mérséklet uralkodik. A minap Ottavában állítottak fel egy hadiemléket, melyet mielőtt Kanadába került, megmutattak a londoni közönségnek is a Hyde-parkban. Az emlékmű közepén óriási diadalív emelkedik, melynek tetején a győzelem géniusza állnak. Az ív nyílásán bronzba öntött katonák mérhetetlen sokasága özönlik át, ki lovon, ki gyalogosan, a győzelem extázisának fényében fürödve. Nem hisszük, hogy bombasztikusabb szörnyűség valaha ily ritka harmóniában találkozott volna silány tehetséggel és hatalmas anyagi lehetőséggel. Ugyancsak mostanában készült el az olasz Monza városka hadiemlékével. A mű alkotója, Emilio Pancera — nőmén est omen — harcosokkal elegyített felhőgomolyagot mintázott, melynek tetején Paionios Nikéje trombitál. Vagy emlékezzünk meg a marne-i csata monstruózus emlékművéről, melyről igazán semmi sem hiányzik, a plasztikai kvalitást kivéve? A sokszáz közül még csak egyet: Neuville St. Vaast-ban a győztesek békeemléket állítottak. Egy dombból, mely egymásraddobált kőkockákból áll, fáklyát tartó, irdatlanul nagy kéz emelkedik ki a magasba. Nem tudni miért, de a csuklón szabályszerű karkötő-óra látható, mely gondoskodik arról, hogy az emlék ne monumentálissá, hanem groteszkké váljék.

Ilyféle példák feljogosítanak a főváros szépségével törődő pesti lakost, hogy ne égő arccal menjen el újabb emlékműveink mellett. Elvesztettük a háborút, szegények vagyunk, se kedvünk, se pénzünk hasonló nagyszabású ízléstelenségekre. Szobor-emlékműveink kisebbek és szerényebbek a külföldieknél, de abban megegyeznek azokkal, hogy hasonlóan nem műalkotások, hanem emlékművek.

A legutóbbi évekből Budapest e téren fáradhatatlanul tevékenykedett. Nincs úgyszólván valamirevaló terünk, hol ne tüneznének fel újabb és újabb emlékszobrok. Szent Imre, Szent Erzsébet, a gépkocsi-vezetők védő Madonnája, majd újabb politikusok közül Zichy Nándor, Darányi Ignác, Rákosi Jenő, Nagyatádi Szabó István szobra egymásután nőtt ki a földből, hogy csak a jelentékenyebbeket említsük. A przemysli hősök s az egyetem hősi halottal is megörökítőre találtak. Ez utóbbi kettőt azért érdemes megemlíteni, mert természete szerint allegorikus ábrázolás, rajtuk kívül az emlékműszobrászat szinte kínszenen ragaszkodott az elhunyt ábrázolásához. Nagyatádi emléke magát Nagyatádit, Rákosi Jenőé Rákosi Jenőt ábrázolja, senkinek sem jutott eszébe az előbbiből a földművesember, az utóbbiban az újságírónak foglalkozását oly dekoratíven alkalmazható attribútumait ábrázolni. Az emlékmű-fantázia tulajdonképpen fából vaskarika, mert nem egyéb tökéletes fantáziatlanságnál s a legutóbbi időben a művészieskedés álszakállát elhajítva, a fotográfusokat megszégyenítő pedantériával másolja az elhunyt földi alakját.

Kétségtelen, hogy az egyes emlékek között kvalitáskülönbség érezhető, ez azonban nem egyedül a művészet sajátja. Mint ahogy van jobb kabát vagy rosszabb kabát, úgy az emlékmű is szövete, anyaga, vagy szabása, megmunkálása szerint lényegesen különbözhet társától. Semmi kedvünk sincs ezeket a különbségeket lemérni. Ha eddig valamilyen vigasztalt is a tudat, hogy ebben a szomorú műfajban bár sokat, de kisigényűt alkotó nemzet voltunk, a készülő óriási Tisza-szobor meggondolásra int. A láthatár borús fellegei nem akarnak eloszolni, sőt félt, hogy az emlékmű-állítást vágya növekedőben van. Eddig büszkék lehettünk, hogy Viktor Emánuel római vagy Húsz János prágai emlékművéhez fogható monstruózus ízlésteleenség nem csúfította el a művészetlenségnek amúgy is száz sebétől vérző fővárosunkat. De mi lesz akkor, ha versenyre kelünk velük s Budapest istenáldotta fekvését megkorrigáljuk ezzel a félelmes emlékművészettel?

Néhány héttel ezelőtt egy ismert bécsi pap-művészettörténész tartott előadást Budapesten az egyházművészet új irányairól. Különös örömeinkre szolgált, hogy az egyház e kitűnő képviselője higgadtan és bátran állást foglalt a közelmúlt itt ólalkodó árnyaival szemben. Azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a historizáló építészet, mely az előző két generáció szemefénye volt, ma már teljességgel jogosulatlan s művelése holnapra — szószerint idézem — jellembe vág. Mi lenne más a sorsa az emlékműszobrászatnak, mely testvére a régi stílusokat utánzó századvégi és sajnos ma is élő építészetnek? Ugyanaz a szellem hívta életre, a sokat markoló, de keveset fogó, öntelt, de múltba kacsintó tehetetlenség, sőt ugyanaz a pályázati és zsűrirendszer, mely folytonos belebeszéléseivel és helyreigazításaival a molnárról, fiáról és szamarukról szóló ezópusi mesét idézi emlékezetbe. Most, midőn e sorokat írjuk, adják hírül a napilapok, hogy közületünk egyik legnagyobb hősi emlékművének elkészítésére egy rajzolóművész kapott megbízást. Ez az egy tény magában többet beszél a laikus zsűrik létjogosultsága ellen, mint az a sok emlékszobor, mely eddig az ő jóakarataiból megvalósulhatott.

Gáncsoskodni könnyű. Itt lenne az ideje annak, hogy a szüntelenül tevékeny kegyelet jövődő útját megmutassuk. Erre két mód lenne: a kivitelezők helyes megválasztása s az emlékműállítás rendszerezése. A közvetlen, egy személytől eredő megbízások bizonyára nagymértékben megjavítanák a termést. Nyolc-tíz kitűnő szobrászunk van, — öregek és fiatalok egyaránt — akiknek mindegyike felér az emlékműkészítő jelesek összességével s akik mindezideig soha nem jutottak ki a terekre. A zsúri megkerülésére biztat az utóbbi évek budapesti emlékszobrainak legízlesebbike, a Magyar Fájdalom szobra, mely hazánk kitűnő angol barátjának senkitől sem „szakértett“ és „felülvizsgált“ alkotása. Nem jogos az a vád, hogy a szobor azért jó, mert francia művész — Émile Guillaume — alkotása. Oly szobrászunk nekünk is van, nem is egy, mint Guillaume, azzal a különbséggel, hogy ezek nemhogy idegenben, hanem még itthon sem tudtak a nyilvánosság elé kerülni.

Az előző generáció hitt saját emlékszobraiban s ez ad azoknak esztétikai sivárságuk ellenére némi létjogosultságot. A mai ember úgy van velük, mint a havonta változtatott utcanevvel, szeretné rábírní az arra hivatottakat, hogy hagyják működni az idő rostáját. Ha kimondanák, hogy halála után ötven évig senki sem kaphat szobrot, a helyzet bizonyára megváltoznék. Fél évszázad alatt az érdemesek tettei kivirágoznának az esendő arcvonások mögöl. Addigra az idő is megérlelé a szimbólumokat. így azonban mai állapotában a mai ember nem hihet az emlékszoborban, nem vállalhat érte felelősséget. Helyettük azzal a gyönyörűen fejlődő új magyar szobrászattal szolidáris, melyet még nem fürdetett meg az utcák és terek verőfénye, de nem is rontott el sznobizmus és ipariás lelemény.

GENTHON ISTVÁN